

**Mezhep Ashâbına Ait Görüşlerin Temel Bir Argüman Olarak Kullanımı: Hanefîlerin
Benimsediği Yönteme Dair Bir İzah Denemesi**

The Use of the Opinions of the Madhab Scholars as a Basic Argument: An
Explanatory Essay on the Method Adopted by the Hanafis

Kamil YELEK

Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, İslâm Hukuku ABD,
Assistant Professor, Kırklareli University, Faculty of Theology,
Department of Islamic Law
kamilyelek@klu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-8181-2494

DOI: 10.47424/ tasavvur.1267455

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 18 Mart / March 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 3 Mayıs / May 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Yelek, Kamil. "Mezhep Ashâbına Ait Görüşlerin Temel BirArgüman
Olarak Kullanımı: Hanefîlerin Benimsediği Yönteme Dair Bir İzah Denemesi".

Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi 9 / 1 (Haziran 2023): 359-385.

<https://doi.org/10.47424/ tasavvur.1267455>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | [mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr](mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr)

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz

Hanefî âlimleri, mezhebin kurucu otoritelerine (*mezhep ashâbı*) ait görüşler ile nasların çatışması durumunda oluşan uyumsuzluğu gidermek için nesih, tahsis, tercih ve tevil gibi çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Irak Hanefî meşâyihinden Ebü'l-Hasen el-Kerhî'ye (ö. 340/952) nispet edilen meşhur rivayete göre, mezhep ashâbının görüşlerine aykırı olan nasların neshedildiği veya başka bir delilin bunlara tercih edildiği ihtimali düşünülmeyle birlikte aralarının uzlaştırılarak tevil edilmesinin daha uygun olduğu ifade edilir. Ancak Hanefîlerin benimsediği bu yaklaşım, mezhep ashâbına ait görüşlerin naslara öncelendiği şeklinde birtakım eleştiri ve ithamları beraberinde getirmiştir. Zira mezhep görüşü ile nasların uyumsuzluğu durumunda mezhep ashâbının görüşlerinin tercih edilmesi gerektiği söylemi, ilk bakışta sorunlu ve açıklanması gereken bir durum olarak görünmektedir. Zikredilen gerekçe sebebiyle Hanefîlerin genel tavrını ortaya koyan bu ifadelerin teorik olarak izah edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada Hanefîlerin söz konusu yaklaşımı benimsemelerindeki gerekçeleri ele alınmış, sonrasında da bunun iddia edildiği gibi "*nasların göz ardı edilmesi ya da fakihlerin görüşlerinin öncelikli olduğu*" anlamına gelmediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Hanefî Mezhebi, Mezhep Ashâbı, Nas, Çatışma/Teâruz, Tercih.

Abstract

Hanafî scholars resorted to various methods such as abrogation (*naskh*), specification (*takhṣīs*), preference, (*tarjīh*) interpretation (*ta'wīl*) in order to eliminate the incompatibility between the views of the founding authorities of the madhab (*ashāb*) and the nass (verses and hadiths). According to the famous narration attributed to Abu'l-Hasan al-Karkhī (d. 340/952), one of the Iraqī Hanafī scholars, it is thought that the nass contradicting the views of the madhhab scholars are abrogated, or that other evidence is preferred over them, but it is more appropriate to reconcile and interpret them. However, this approach adopted by the Hanafīs has brought some criticism and accusations that the views of the madhab scholars are prioritized over the nass or that these were ignored in the face of their views. On the other hand, the discourse that the views of the madhab scholars should be preferred in case of

incompatibility between the views of theirs and the nass, seems problematic and in need of explanation at first glance. Due to the reason mentioned, these statements, which reveal the general attitude of Hanafis, need to be explained theoretically. In this study, firstly, the Hanafis' justifications for adopting this approach are discussed, and then it is seen that this does not mean "the nass is ignored or the views of the jurists are prioritized" as it is claimed.

Keywords: Islamic Law, Hanafi School, The Madhab Scholar, Nass, Conflict/Teâruz, Preference.

Giriş*

İslam hukukunda aynı konuyu düzenleyen delillerin çatışması anlamına gelen teâruz, usûl-i fikhın önemli konularından biridir. Birbirine denk olan iki delilin çatışması durumunda ortaya çıkan uyumsuzluğu gidermek için çeşitli yöntemlere başvurulduğu, usûl ilminde bilinen bir husustur. Kur'an ve sünnet nasları arasında yaşanan teâruzun benzeri bir uyumsuzluk, mezheplerin yerleşik görüşleri ile naslar arasında da olabilmektedir. Her iki durumda da meydana gelen uyumsuzluk, benzer yöntemlerle giderilmeye çalışılmıştır.

Hanefî âlimleri, mezhep görüşüne aykırı olan naslar ya da haberler hakkında çeşitli ihtimallerin (nesih, tahsis, tercih ve tevil gibi) varlığını dile getirerek söz konusu uyumsuzluğu açıklamaya çalışmışlardır. Onlar, delillerin açık olmadığı veya farklı yorumlara müsait olduğu durumlarda olduğu gibi bu konudaki uyumsuzluğu açıklarken de mezhep ashâbının görüşlerine tabi olmuşlardır. Ancak mezhep görüşünün naslara tercih edilmesi, görünürde fukahânın görüşlerinin öncelendiği, nasların ise göz ardı edildiği izlenimini doğurmaktadır. Tarihi süreç içerisinde de bu şekilde bir algıya neden olduğu için Hanefiler birtakım eleştiri ve ithamlara maruz kalmıştır.

Yukarıda zikredilen gerekçeler sebebiyle, Hanefilerin genel tavrını ortaya koyan söz konusu yaklaşımın ve bu konuda ileri sürülen gerekçelerin usul açısından kapsamlı bir şekilde izah edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın esas amacı, görünüşte sorunlu olan bu yaklaşımın ne anlama gel-

---

* Başta hakemler olmak üzere, bu çalışmadaki katkılarından dolayı Doç. Dr. Fatih Çimen, Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Demirci, Dr. Öğr. Üyesi Eyüp Öztürk ve Dr. Öğr. Gör. Mehmet Gürbüz'e, müteşekkirim.

diğinin tespit edilmesidir. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle Hanefî mezhebinin teşekkül sürecine değinilecektir. Çünkü bu yaklaşımı kavrayabilmek için mezhebin teşekkül ettiği dönemi iyi anlamak gerekir. Daha sonra mezhebin klasik kaynaklarından hareketle Hanefîlerin benimsediği mezkûr yaklaşımın ne anlama geldiği ve bu konuda kendilerine yöneltilen ithamların iddia edildiği gibi olmadığı ifade edilecek, akabinde de onların böyle bir tutum içerisine niçin girdikleri ve asıl kastedilenin ne olduğu izah edilmeye çalışılacaktır.

1. Hanefî Mezhebinin Teşekkül Ettiği Sürece Genel Bir Bakış

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti başlangıçta sözlü olarak aktarıldığı için rivayet edilen hadislerin daha ziyade haber niteliği öne çıkarılmıştır. Haber şeklinde aktarılan bu hadislerin bir kısmı mütevâtir ve meşhur yolla gelirken büyük bir kısmı da âhâd yolla (haber-i vâhid) gelmiştir.¹ Şer'î deliller hiyerarşisinde Kur'an'dan sonra ikinci sırada sünnet yer almakla birlikte ahkâma konu olan rivayetlerin büyük çoğunluğunun haber-i vâhid türündeki hadislerle dayanması, nakledilen hadisler ile uygulamada bazı farklılıkların bulunması ve bu rivayetlerin başka anlamlara müsait oluşu gibi sebepler hadisleri kabul etme, yorumlama ve hüküm çıkarma noktasında farklı birtakım yaklaşımlara yol açmıştır.²

Âhâd türündeki haberler yapısı gereği kesin bilgi ifade etmediği için Hanefîler, bu haberlerin kabul ve reddi konusunda kendilerine özgü birtakım şartlar ileri sürmüşlerdir. Onlara göre âhâd türündeki bir haberin senet bakımından sıhhat şartlarını taşıması, tek başına yeterli bir kriter değildir; zira bu tür haberlerin amele konu olabilmesi için ilave birtakım şartları taşıması gerekir.³ Hanefîler ileri sürdükleri bu prensiplere dayanarak bazı rivayetler ile

¹ Mürteza Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet: Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 86-89, 97-101, 129, 148, 205.

² Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/14.

³ Ebû Bekr Ahmed b. Ali, er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî (Kuveyt: Vizâratu'l-evkâf el-Kuveytiyye, 1994), 3/113-122; Ebû Zeyd ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fıkh*, thk. Halil Muhyiddin el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 196-200; Şemsü'l-eimme es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî* (Beyrut: Dâru'l-Mârife, 1372), 1/333-338, 359-360, 364-365; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an usûli Fahrîlâm el-Pezdevî*, (Beyrut:

amel ederken bazılarını da delil olarak kabul etmemişlerdir. Bu sebeple –diğer müçtehitler gibi– Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve ashâbının da kural olarak sahih hadislerle amel ettikleri, ancak sahih olduğu iddia edilen haber-i vâhid türündeki hadislerle amel konusunda bazen farklı bir tavır sergiledikleri görülmektedir. Özellikle mezhep ashâbına ait görüşler ile bu tür hadislerin çatışması durumunda, Hanefîlerin söz konusu rivayetleri kabul etme ve yorumlamadaki yaklaşımları bunun en tipik örneklerindedir. Hanefîlerin böyle bir aykırılık durumunda mezhep ashâbının görüşlerini tercih etmesi, kendilerinin hadis bilmediği, sahih hadislerle amel etmeyerek sünnete muhalefet ettiği ve bidat ehli olduğu gibi birtakım ithamların ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁴ Hanefîlerin bu konudaki yaklaşımlarını ve kendilerini buna sevk eden gerekçeleri anlayabilmek için öncelikle mezheplerin teşekkül sürecine bakarak öncesi ile sonrası arasındaki farkın ortaya konulması gerekmektedir.

Yukarıda ifade edildiği üzere, ilk önce sözlü olarak nakledilen hadisler, daha sonra çeşitli şekillerde tedvin ve tasnif edilmiştir. Fakihler, özellikle hadislerin bu derleme ve yazma faaliyetlerinden önce hükme konu olan hadisleri kabul ve reddederken belirli kurallar/prensipeler geliştirmişler, sonrasında bu prensipler etrafında oluşan sistematik yapı da ekolleri/mezhepleri oluşturmuştur.⁵ Ancak mezheplerin teşekkül sürecinde Hz. Peygamber (s.a.v.), sahabe ve tabiinden gelen mevcut birikim olduğu gibi değil, seçilerek (*ih-tiyâr*) alınmıştır. Başka bir ifadeyle, mezhebin kurucu otoriteleri mevcut birikimi bütün yönleriyle değerlendirerek bu yapıyı inşa etmişlerdir.⁶

Mezhepler teşekkül edip sistematik yapılarına kavuştuktan sonra “*ih-tiyâr*” terimiyle ifade edilen bu seçip alma işleminin bir yerde durdurulması

Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 3/12-13. Ayrıca bk. Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet*, 88-89, 104-105, 205.

⁴ Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmud el-Bâbertî, *en-Nüketü'z-zarîfe fî tercihi mezhebi Ebî Hanîfe* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 1384), 204b, 207a-b; Mustafa Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/135-136; Bardakoğlu, “Hanefî Mezhebi”, 16/14.

⁵ Yunus Apaydın, “Hanefî Hukukçuların Hadis Karşısındaki Tavırlarının Bir Göstergesi Olarak Manevi Inkıtâ' Anlayışı”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1992), 159-160. Bu konuda yakın zamanda yapılan güncel bir çalışma için bk. Adnan Hoyladı, *Hanefî Mezhebinin Teşekkül Süreci* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2022).

⁶ Yunus Apaydın, *İslâm Hukuk Usulü* (Ankara: Bilay Yayınları, 2017), 330-331.

gerektiği fikri hâkim olmuştur.⁷ Hicri üçüncü yüzyılın sonları ile dördüncü yüzyılın başlarında yaşayan bazı âlimler, üçüncü yüzyılın başından itibaren ihtiyârın artık câiz olmadığını dile getirmişlerdir.⁸ Apaydın'ın da ifade ettiği üzere, ihtiyâr faaliyetinin sürekli bir şekilde yeniden tekrarlanması anlamsız ve gereksiz olmakla birlikte önemli birtakım sakıncaları da ihtiva etmektedir. Bu sebeple bir kimsenin mezheplerin öncesine dönerek yapılan bu seçip alma işleminden kalan malzemeleri temel bir argüman olarak kullanma imkânı kalmamaktadır.⁹ Çünkü Hz. Peygamber'den (s.a.v.) tevârüs edilen fikhî birikim, çeşitli aşamalardan geçirilerek alındığı için sonraki nesiller bu birikimin son halini dikkate almalıdır. Osmanlı Hanefî âlimlerinden Konevî'nin (ö. 978/1571) *Enîsü'l-fukahâ* adlı eserindeki şu ifadeler tam olarak bu duruma işaret etmektedir:

*"Fıkhı Abdullah b. Mesûd ekti, Alkame suladı, İbrahim en-Nehâî hasat etti, Hammâd tanelerini ayırdı, Ebû Hanîfe bunları öğütterek un yaptı, Ebû Yûsuf bunu hamur haline getirdi, Muhammed de onu ekmek yaptı. İşte insanlar onun yaptığı ekmeği yiyorlar. Mu-teber olan son şeklidir."*¹⁰

⁷ İhtiyâr terimi, rivayetleri seçip alma faaliyetinin yanı sıra içtihat kavramını da içine alan bir anlam genişliğine sahiptir. İchtihat kapısının kapanması hadisesinin ilk emarelerinin, ihtiyâr tartışmalarında görülmesi, bu terimin aynı zamanda içtihat anlamında kullanıldığını da göstermektedir. Örnek olarak bk. İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Dâru'l-Afâkî'l-Cedîde, ts.), 4/225-227.

⁸ İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 4/225-227; İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakkîn an Rabbi'l-Âlemîn*, thk. Muhammed Abdusselam İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1991), 2/196-197; Abdülmecîd et-Türkî, *Münâzarât fî Usûli's-Şerîati'l-İslâmiyye beyne İbn Hazm ve'l-Bâcî*, thk. Abdussabûr Şâhîn (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1986); Apaydın, *İslam Hukukuna Giriş*, 134, 143; Yunus Apaydın, "İctihad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/443.

⁹ Apaydın, *İslâm Hukuk Usulü*, 331.

¹⁰ Kâsim b. Abdullah el-Konevî, *Enîsü'l-fukahâ fî ta'rîfati'l-elfâzi'l-mütedâvile beyne'l-fukahâ*, thk. Yahya Hasan Murad (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004), 116. Bu ifadelerin Hanefî kaynaklarındaki diğer örnekleri için ayrıca bk. Mahmûd b Süleyman el-Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, thk. Saffet Köse vd. (İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2017), 1/380-381; Alâüddîn el-Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebâr ve câmi'i'l-bihâr*, thk. Abdülmun'im Halil İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 1/12; Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1412), 1/49-50.

Yukarıdaki pasajdan anlaşıldığı üzere, mezheplerin teşekkülünden sonraki nesiller, çeşitli aşamalardan geçirilerek elde edilen fikhî birikimin son halini kullanmalı; bu süreçte kenara itilen ya da ayıklanan malzemeleri daha sonra temel bir argüman olarak kullanmamalıdır. Çünkü muteber olan, işlenen bu birikimin son şeklidir. Zira mezhebin kurucu otoriteleri amel edilme- yen ve tartışmalara konu olan rivayetleri görmüş ve mutlaka değerlendirmeye almıştır. Osmanlı Hanefî fakihlerinden Hâdimî'nin (ö. 1192/1778) ifade ettiği üzere, bu rivayetlere ilişkin bilgilerin kendilerine ulaşmadığı düşünülmez.¹¹ Mezhep ashâbının bir kısmına bu haberlerin ulaşmamış olması ihtimal dâhilinde olmakla birlikte, tamamının bilgisi dışında kalması da tasavvur edilmez. Zira sahih olan bir hadisin mensuh değilse, bir şekilde müçtehitlere ulaştığı düşünülür. Bu tavır, sadece Hanefîlere özgü de değildir. Nitekim Şâfiî fakihle- rinden Cüveynî (ö. 478/1085), sabit olan bir haberin mensuh değilse bir şek- liyle icma ehline ulaşmış olacağını ifade eder. Cüveynî'nin yüzyıllar önce söy- lediği bu sözler ile Hâdimî'nin asırlar sonra dile getirdiği düşünceler arasında pek bir fark yoktur.¹² Buna göre, bir âyet ya da hadis mezhep içerisinde amele konu olmadıysa ya da değerlendirmeye alınmadıysa bunun geçerli bir nede- ninin olduğu ve bunlara ilişkin bilginin mezhep ashâbının tamamına olmasa da bazılarına ulaştığı varsayılır.

Hanefîler, özellikle mezhep görüşü ile ahâd haberler arasında bir uyum- suzluk yaşandığında kendi tevârüs ettikleri fikhî birikimin genel çerçevesine uymayan rivayetleri değerlendirirken geleneği temel bir referans olarak kabul etmişlerdir. Bu tür haberler, mahiyeti gereği kuşku ihtiva ettiği için Hanefîler mezhep ashâbının amel etmediği haberler hakkında geleneği kıstas alarak içtihadı başvurmuşlar ve söz konusu rivayetleri buna göre değerlendirmiş- lerdir. Bu husus Hanefîlerin, tevârüs ettikleri geleneğin doğru olduğu nokta- sındaki inançlarına dayanmaktadır.¹³

¹¹ Ebû Sa'îd el-Hâdimî, *Mecâmi'u'l-Hakâik* (İstanbul: Şirket-i Sahâfiyye-i Osmâniyye, 1308), 44.

¹² İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *et-Telhîs fî usûli'l-fikh* (Beyrut: Dâru'l-Beşâri'l-İslamiyye, 1428), 3/96. Ayrıca bk. Ahmet Yaman, *Fetoû Usûlü ve Âdâbı* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 147-148.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bk. Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet*, 88-89.

2. Mezhep Ashâbına Ait Görüşlerin Naslarla Uyumsuzluğu

Mezhep ashâbına ait görüşlerin hadislere aykırılığı durumunda, Hanefîlerin bu tür rivayetleri kabul etme ve yorumlamadaki yaklaşımları, yukarıda zikredilen seçip alma (*ihitiyâr*) işleminin bir yerde durdurulması fikrinin doğal bir uzantısı gibi görünmektedir. Öyle ki, erken dönem Hanefî âlimleri, mezhep ashâbının görüşleri ile Kitap ve Sünnet naslarının çatışması halinde meydana gelen uyumsuzluğu gidermek için çeşitli yöntemleri dile getirmişlerdir. Hanefîler özellikle bu uyumsuzluğu giderebilmek için mezhep görüşüne aykırı olan nasların sahih olmama ihtimalini, sahihse neshedilmiş veya tahsise uğramış olabileceğini ifade etmişler; bunun için gereken bilgiye sahip olamadıkları durumlarda da çeşitli tercih ve tevîl (cem' ve tevfi'k vb. yollarla) yöntemlerini geliştirmişlerdir.¹⁴ Irak Hanefî meşâyihinden Ebü'l-Hasen el-Kerhî'ye (ö. 340/952) nispet edilen şu ifadeler, mezhebin bu konudaki standart bakışını ortaya koymaktadır:

*"Ashâbımızın görüşüne aykırı olan her âyet, ya mensûh kabul edilir veya tercihe [daha şayan başka bir delil sebebiyle terk edilmiş olmaya] hamledilir. Fakat [aralarını] uzlaştırarak [ashâbımızın görüşünü âyete uygun olacak şekilde] tevîl etmek daha uygundur."*¹⁵

*"Ashâbımızın görüşüne aykırı olarak gelen her haber, neshe veya [kendisine denk muâriz] başka bir delilin varlığına [ve buna bağlı olarak söz konusu delille amel edildiğine] yahut tercih türlerinden birini kullanarak onların tercihte bulduklarına ya da [mezhep ashâbının benimsediği görüşün dayanağı olan delil/haber ile teâruz halinde olan diğer haberin aralarını] uzlaştırdıklarına hamledilir. Ancak bu işlemler, delile bağlı olarak yapılabilir. Şayet haberin neshedildiğine dair bir delil varsa, bu durumda neshe hamledilir. Eğer buna dair delil yoksa, bu durumda da diğer yönteme (tercih ve tevfi'k) başvururuz."*¹⁶

¹⁴ Benzer ifadeler için bk. Muharrem Midilli, "Hanefî Ceza Hukuk İlminde Sistemik Mezhep Görüşüne Aykırı Rivayetlerin Te'vil Yolu Olarak Siyaset", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 5/2 (2018), 345.

¹⁵ Ebü'l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyn el-Kerhî, *Risâle fi'l-usûl* (Debûsî'nin *Te'sîsü'n-nazar*'ının içinde), thk. Mustafa M. Kabbânî (Beyrut: Dâru İbn Zeydûn, ts.), 169-170.

¹⁶ Kerhî, *Risâle*, 170.

Kerhî'nin *er-Risâle*'sinde yer alan bu ifadelere bakıldığında, mezhep ashâbının görüşüne aykırı olan nasların (âyet ve hadis) ya da haberlerin neshedilmiş olabileceği veya ilgili konuda başka bir delilin bunlara tercih edildiği ihtimali düşünülmeyle birlikte aralarının uzlaştırılarak tevil edilmesinin daha uygun olduğu anlaşılmaktadır. Görüldüğü üzere, Hanefiler Kur'an ve Sünnet nasları arasında ortaya çıkan teâruzun yanı sıra mezhebin sistematik görüşüne aykırı olan nasları açıklarken de teville başvurmuşlardır. Bu durum, - Apaydın'ın da belirttiği gibi- Hanefilerin "*mezhep ashâbına ait görüşleri*", nasları tevil etmek için karşıt ve güçlü bir delil olarak kullandıklarını göstermektedir.¹⁷

Kerhî'nin yukarıdaki ifadeleri, sonraki usul eserlerinde sıklıkla karşımıza çıkan bir ifade tarzı olmasa da dolaylı yoldan bu düşüncüyü yansıtan ve teyit eden görüşleri Hanefî mezhebinin fûrû-ı fıkıh metinlerinde yer alan bazı tartışmalarda görmek mümkündür. Hacamat yaptıran kişinin duyduğu bir hadise dayanarak orucunun bozulduğu düşüncesiyle yiyip içmesi halinde keffaretin gerekli olup olmadığı meselesini buna örnek olarak zikretmek mümkündür. Kaynaklarda, konuyla ilgili iki farklı görüş zikredilmektedir. Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'e (ö. 189/805) göre böyle bir durumdaki kişi "*Hacamat yapanın da yaptıranın da orucu bozulmuştur.*" şeklindeki rivayetin zahiri anlamına dayanarak orucunu bozmuşsa, kendisine keffaret gerekmez. Ebû Yusuf'un (ö. 182/798) benimsediği diğer görüşe göre, kişi mazur görülmez ve bu durumda keffaret gerekir. Çünkü avâmın rastgele duyduğu bir hadisin zahiriyle amel etmesi doğru olmadığı için mukallit seviyesindeki kişilerin fakihlere tabi olması gerekir. Zira bu hadisin, zahirdeki anlamı terk edilmiş veya neshedilmiş olabilir.¹⁸ Nitekim hacamatla ilgili zikredilen ve mezhep ashâbının görü-

¹⁷ Apaydın, *İslâm Hukuk Usulü*, 303.

¹⁸ Nitekim Ebû Yusuf, sıradan kişilerin rastgele duyduğu bir hadisin zahiriyle amel edemeyeceğini, bu kişilerin fakihlere tabi olması gerektiğini ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bk. Şemsü'l-eimme es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 3/80; Alâeddin es-Semerkindî, *Tuhfetü'l-fukahâ* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984), 363; Alâüddin Ebû Bekir el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 2/100; Burhâneddin Ali b. Ebî Bekir el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 1/127; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/477; Osmân b. Alî ez-Zeylâi, *Tebyînül-hakâik fi şerhi Kenzi'd-dekâik* (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1313), 1/343-344; Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye fi şerhi'l-hidâye* (Beirut:

şüne aykırı olan bu hadis rivayeti, mensûh olduğu için amel edilmemiştir. Dikkat edilecek olursa, Kerhî'nin ifadelerinde somutlaşan kural ile Ebû Yusuf'a nispet edilen görüşler aynı doğrultudadır. Öyle ki, hacamat konusunda mezhep görüşü ile nakledilen hadis arasında bir uyumsuzluk olduğu için böyle bir durumda fakihlerin görüşüyle amel edilmesi gerektiği, dolayısıyla sıradan insanların duyduğu bir hadisin zahiriyle amel etmesinin doğru olmadığı anlatılmaya çalışılmaktadır. Bu gibi örneklerden hareketle, Kerhî'nin Ebû Hanîfe ve ashâbının içtihat faaliyetlerinde benimsediği temel bir ilkeyi daha sonra formüle etmeye çalıştığını söyleyebiliriz.

Görüldüğü üzere, Kerhî mezhep görüşü ile sahih bir haberin çatışması durumunda, aykırı olan haberin kurucu imamlar tarafından değerlendirilmiş ve birtakım sebeplerden dolayı amel edilmemiş olabileceğini, bu sebeple de zikredilen durumlarda mezhep ashâbının görüşlerinin tercih edilmesi gerektiğini ifade etmeye çalışmaktadır.

2. 1. Nasların Sahih Anlamlarını En İyi Fakihlerin Bileceği İddiası

Mezhep ashâbının görüşlerinden yana tavır alınması; fıkıh ekolleri teşekül ederken sahih olan hadislerin seçildiği, problemlili olan haberlerin ayıklandığı, dolayısıyla mezhep ashâbının kullanmadığı delillerin hüccet olarak kabul edilmediği ve bunları en iyi fukahânın bileceği varsayımlarını içermektedir. Dolayısıyla söz konusu iddia, mezhebin metodu ile önceki imamların kullandıkları delillerin ve buna bağlı olarak ulaşılan hükümlerin doğru olduğu inancına dayanmaktadır. Nitekim erken dönem müçtehitlerin yaptığı seçip alma işlemi (*ihthyâr*), belirli şartlara dayalı olarak gerçekleştirildiği için sonraki fakihler, yapılan hukuki faaliyetleri incelediklerinde bu işlemlerin gelişi güzel ve keyfi bir şekilde olmadığına kanaat getirmişlerdir.¹⁹

Nasların doğru (*sahih*) anlamlarını en iyi fakihlerin bileceği ve buna bağlı olarak mezhep ashâbının görüşü ile ahâd türündeki haberlerin uyumsuzluğu durumunda mezhep görüşünün tercih edilmesi gerektiği söylemleri, ilk bakış-

---

Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1420), 4/109; Zeynüddîn b. İbrâhîm İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik şerhü Kenzi'd-Ddekâik* (Kahire: Dâru'l-Kitâbî'l-İslâmî, ts.), 2/315-316; Şeyhîzâde Damad Efendi, *Mecmaü'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, thk. Halil İmran el-Mansur (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1998), 1/240-241.

¹⁹ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 3/113; Apaydın, "Manevi Inkıta", 160.

ta anlaşılammamaktadır. Hanefilerin genel tavrını ortaya koyan söz konusu ifadeler ile niçin böyle bir durumda mezhep ashâbına ait görüşlerin temel bir argüman olarak kullanıldığının ve özellikle ashâb/mezhep görüşüyle kastedilenin ne olduğunun izah edilmesi gerekmektedir.

Malum olduğu üzere, nasların doğru anlamlarına ulaşabilmek için öncelikle âyet ve hadislerde yer alan lafızların sözlük anlamları ile buradaki lafızların hangi manada kullanıldığının tespit edilmesi gerekir. Sahabeden sonraki nesillerin bu konuda karşılaşacağı ilk problem, dil sorunudur. Şâri'in bazen Kur'andaki âmm-hâss, mutlak-mukayyet gibi lafızları birbirleri yerine, bazen emir formundaki kelimeleri vücûb anlamının yanı sıra nedb, ibaha ve tehdit gibi başka anlamlarda, bazen de lafızları gerçek anlamları dışında bir mânada kullandığı usul ilminde bilinen bir gerçektir. Bunların yanı sıra, hadislerin sıhhat durumu ile nasların hangisinin nesih ya da tahsise uğradığını sıradan insanlar bilemeyeceği için bu durum konunun uzmanı olan fakihlere bırakılmıştır. Fıkıh ve hadis ilminin inceliklerine vâkıf olamayacakları için de avâmın fakihlere tabi olması gerekmektedir.²⁰ Nitekim Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) ifade ettiği gibi, böyle kişilerin durumu elindeki ilaçları rastgele dağıtan eczacının haline benzer.²¹ Bir ilacın hangi hastalığa iyi geleceği bilinmeden rastgele dağıtılması nasıl doğru değilse, sıradan kişinin duyduğu bir rivayete dayanarak mezhep görüşünü terk etmesi de aynı ölçüde yanlıştır. Dolayısıyla, yeni karşılaşılan sahih bir hadisle amel edebilmek için kişinin içtihat yeterliliğine yakın bir ilmi seviyeye sahip olması gerekir; aksi takdirde bu yetkinliğe sahip olmayan kişilerin duyduğu bir hadise dayanarak fetvâ vermesi doğru değildir.²² İşte bu sebeple, mezhep görüşü ile naslar ara-

²⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/80; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 363; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/100; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/127; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/477; Zeylaî, *Tebyîniül-hakâik*, 1/343-344; Aynî, *el-Binâye*, 4/109-110; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 2/315-316; Şeyhîzâde, *Mecmaü'l-enhur*, 1/240-241; Hâdimî, *Mecâmi'u'l-hakâik*, 44; Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Şerhu Ukûd resmi'l-müftî* (Diyûbend: Mektebetü'l-İttihâd, 2017), 94-96. Ayrıca bk. Yaman, *Fetvâ Usûlü*, 147-148.

²¹ Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Kitâbü'n-Nevâzil* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 935), 314b.

²² Hâdimî konuyla ilgili olarak, avâmın doğrudan Kitap ve Sünnet yerine fakihlerin görüşlerine tabi olması gerektiğini, onların bu konuda tercih hakkına sahip olmadığını ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bk. Hâdimî, *Mecâmi'u'l-hakâik*, 44. Hacamat örneğinde görüldüğü

sında bir uyumsuzluk yaşandığında mevcut durumu en iyi fakihler bileceği için mezhep ashâbının görüşleri tercih edilmesi gerekir. Zira onların tercih ettiği görüşün, sahih ve doğru olan bilgiyi temsil ettiği düşünülür.

Yukarıda görüldüğü üzere, nasların sahih anlamlarına ulaşmak oldukça zor bir işlemdir. Ancak sonraki nesillerin karşılaştığı bu problem ve güçlüğün sahâbe nesli için geçerli olmadığını ifade etmek gerekir. Zira onlar, vahyin ilk muhatapları ve şahitleri olmaları nedeniyle naslarda yer alan lafızların hangi anlamlarda kullanıldığını, hangilerinin neshe ya da tahsise uğradığını bizzat Hz. Peygamber'den (s.a.v) öğrenerek sonraki nesillere aktarmışlardır.

Özellikle aynı ilim geleneği içerisinde tevârüs edilen bilgilere bakıldığında, bunların büyük ölçüde birbiriyle örtüştüğü görülmektedir. Öyle ki, yapılan araştırmalarda Ebû Hanîfe ile hocası Hammâd b. Ebî Süleyman (ö. 120/738), İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714) ya da Alkame'nin (ö. 62/682) görüşleri mukayese edildiğinde aralarında büyük bir uyumun olduğu ifade edilir.²³ Bu görüşler arasındaki benzerliğin sebebi, yukarıda zikredilen gerekçeye dayanmaktadır. Zira farklı nesillere mensup olan bu kişilerin görüşleri arasındaki benzerlik ve uyumun tesadüfle açıklanması mümkün değildir. Dikkat edilecek olursa, bu isimler aynı ilim geleneğine sahiptir. Nitekim kaynaklarda belirtildiğine göre Hammâd fıkıh ilmini Nehaî'den, o Alkame'den, Alkame

---

üzere, fetvâ usulüyle ilgili bu tür ifadeler birçok kaynakta rastlamak mümkündür. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 3/80; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 363; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/100; Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/127; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/477; Zeylaî, *Tebyînül-hakâik*, 1/343-344; Aynî, *el-Binâye*, 4/109-110; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 2/315-316; Şeyhizâde, *Mecmaü'l-enhur*, 1/240-241; İbn Âbidîn, *Şerhu Ukûd resmî'l-müftî*, 94-96.

²³ Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa* (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 2005) 1/251; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyrî (Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzi, 1994), 2/1080; Muhammed Revvâs el-Kal'acî, *Mevsû'atü fihhi İbrahim en-Nahaî* (Mekke: Câmi'atü Melik Abdilazîz, 1979), 1/135-136; Abdurrahman Yusuf, İsmail Mellâvî, *Fıkhu 'Alkame b. Kays en-Nehaî fi'l-'ibâdât ve eseruhû fi'l-fikhi'l-Hanefî* (Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1990), 549; Muhammed Revvâs el-Kal'acî, *Mevsû'atü fihhi Hammâd b. Ebî Süleyman* (Beyrut: Câmi'atü Melik Abdilazîz, 1994), 1/22. Ayrıca bk. Murat Sarıtaş, "Fakihlerimizin Görüşleri Naslardan Önceliklidir": Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Nas-Mezhep İlişkisi Problemine Dair Görüşleri", *Sahn-ı Semân'dan Darülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Alimler, Müesseseler ve Fikri Eserler) - XVIII. Yüzyıl*, ed. Ahmet Hamdi Furat vd., (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018), 173.

Abdullah b. Mesûd'dan (ö. 32/652-53), o da Hz. Peygamber'den (s.a.v.) öğrenmiştir.²⁴ Dolayısıyla Hanefî mezhebinde sahih anlam, Abdullah b. Mesûd kanalıyla Alkame, Nehâî ve Hammâd'a aktarılmış ve sonrasında Ebû Hanîfe'nin şahsında kayda geçirilmiştir. Ebû Hanîfe'nin yanı sıra İmâmeyn'in görüşleriyle de işlenen bu birikim, daha sonra Hanefî mezhebinin hukuk öğretisini oluşturmuştur.²⁵ Bu öğretiyi, büyük ölçüde Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'den gelen fikhî birikime dayanmaktadır; ancak telif edilen ilk eserler dikkatlice incelendiğinde, içtihadı dayalı olan konuların yanı sıra bu eserlerin esas olarak kendilerine ulaşan sabit ve maruf sünneti, diğer bir ifadeyle sahih anlamı aktardıkları görülecektir.²⁶ Fakat Hz. Peygamber'den (s.a.v.) tevârüs edilen görüşler ile gelenek içerisindeki mevcut birikim, mezhebin teşekkülünden sonra artık Ebû Hanîfe ve ashâbına nispet edilmiştir. Bu görüşler, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) tevârüs edilen sahih anlamı temsil ettiği için de Hanefî hukukunda mezhep ashâbının görüşleri, nasları tevil etmede ve değerlendirmede güçlü bir delil olarak kullanılmıştır.

2. 2. “Mezhep Ashâbının Görüşü” İle Kast edilen Anlam

Kerhî'nin *Risâle'*inde yer alan kuraldaki “*ashâbımızın görüşü*” ifadesi, Alkame, Nehâî ve Hammâd gibi kurucu otoritelerin Abdullah b. Mesûd kanalıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) öğrenerek aktardığı ve üzerinde fikir birliği ettiği hükümlerin yanı sıra bu birikimden hareketle Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin işlediği bilgileri de içine alan bir anlam genişliğine sahiptir.²⁷ Böyle bir izah ve okuma biçimi, Hanefî hukukçuların tavrını daha anlaşılır ve makul kılmaktadır. Çünkü Hanefîler bu şekildeki yaklaşımlarıyla doğrudan Hz. Peygamber'den (s.a.v.) öğrenilen sahih anlamı, yani mezhep ashâbının Abdullah b. Mesûd kanalıyla tevârüs ederek aktardığı bilgiyi/hükümleri, sonraki nesillerin doğrudan naslardan çıkaracağı bilgiye tercih etmektedir. Vahyin ilk muhatapları ya da onlara yakın olmaları hasebiyle Abdullah b. Mesûd, Alkame,

²⁴ Konevî, *Enîsü'l-fukahâ* 116; Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr*, 1/380-381; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 1/12; Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/49-50.

²⁵ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Hoyladı, *Hanefî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 35-109.

²⁶ Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet*, 88.

²⁷ Klasik Hanefî kaynaklarında “*ashâbımız*” tabiri, genellikle üzerinde fikir birliği edilen meselelerde mezhebin kurucu otoritelerini ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Hoyladı, *Hanefî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 482-483.

Nehâî, Hammâd, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed gibi otoritelerin, naslarda yer alan lafızların hangi anlamlarda kullanıldığına veya hangisinin nesih ya da tahsise uğradığına dair bilgiye sahip olması son derece anlaşılır bir durumdur.

Hanefî fakihlerin görüşleri, elbette İbn Mesûd kanalıyla aktarılanlardan ibaret değildir. Ancak mezhep birikiminde Alkame, Nehâî ve Hammâd kanalıyla İbn Mesûd'dan aktarılan görüşlerin önemli ve belirleyici bir konumu vardır. Dolayısıyla Kerhî'nin *er-Risâle*'sinde "*ashâbımızın görüşü*" ifadesi ile kastedilen şey, daha ziyade Abdullah b. Mesûd kanalıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) aktarılan bilgiler veya bu bilgilerden hareketle kurucu isimlerin elde ettiği hükümlerdir.²⁸ Onların aktardığı bilgilere doğrudan ulaşma imkânının olmayışı ve bunların Ebû Hanîfe'nin şahsında kayda geçirilmesi, zikredilen ilim geleneği içerisindeki yerleşik görüşlerin, başka bir ifadeyle mezhep ashâbının görüşlerinin, tercih noktasında daha öncelikli olmasını zaruri kılmaktadır.²⁹ Çünkü aynı ilim geleneğine mensup fakihler tarafından aktarılan ve birbiriyle örtüşen haberler, doğru bilgiyi ortaya koymaktadır. Bu sebeple, mezhep ashâbının görüşleri, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) tevârüs edilen sahih anlamı temsil etmektedir.

Yukarıda zikredilen gerekçeler, nasların sahih anlamlarına ilişkin en doğru bilgiyi niçin mezhep ashâbına ait müçtehitlerin bileceğini ya da mezhep görüşü ile nasların çatışması durumunda onların görüşlerinin niçin belirleyici

²⁸ Benzer tespitler için bk. Sarıtaş, "Fakihlerimizin Görüşleri Naslardan Önceliklidir", 163, 173-177.

²⁹ Pekâlâ, niçin böyle bir durum söz konusu? Çünkü âhâd haberler, yapısı gereği kesin bilgi ifade etmediği için isnad tek başına yeterli bir kriter değildir. Bu tür haberlerin aktarımında birtakım bozulma ve değişimlerin kaçınılmaz olması sebebiyle söz konusu haberlerin doğruluğunu tespit eden ve sıhhat problemini ortadan kaldıran ilave bir yönleme ihtiyaç vardır. Eğer sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn neslinden olan ve aynı ilim geleneğine mensup fıkıh, rey ve içtihat bilgisine hâiz kişilerin aktardığı haberler birbiriyle örtüşüyorsa, bu durum Hz. Peygamber'den (s.a.v.) aktarılan bilginin doğruluğunu tespit eder. Görüldüğü üzere âhâd haberlerdeki sıhhat problemi, "*aynı ilim geleneği içerisinde belirli bir grup tarafından aktarılmış olma*" ilkesiyle çözülmektedir. Aynı ilim geleneği içerisinde ilk üç nesilden aktarılan ve birbiriyle örtüşen haberler, sahih/doğru bilgiyi ortaya koyduğu için de mezhep ashâbının görüşleri tercih noktasında daha öncelikli bir kriter olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet*, 104-105.

bir rol oynadığını daha anlaşılır kılmaktadır. Zikredilen sebeplerden dolayı Kerhî'nin ifadesine göre ekollerin teşekkülünden sonraki nesiller mezhep görüşüne aykırı olan nasları kullanmamalıdır. Çünkü nesih, tevil, tahsis ve tercihi gerektiren bir durum varsa, mezhep ashâbı mutlaka bu tür nasları görmüşler ve değerlendirmişlerdir. Hâdimî'nin de ifade ettiği üzere bu tarz bilgilerin asla onlara ulaşmadığı ya da onların bunlardan haberdar olmadığı düşünülemez.³⁰ Dolayısıyla mezhep ashâbı, ilgili konuda mevcut olan bir nassı delil olarak kullanmamış ya da onunla amel etmemişse, mutlaka geçerli bir nedeni vardır. Bu sebeple, sonraki nesiller mezhep ashâbının görüşüyle uyumlu olmayan nasların makul birtakım gerekçelerle tercih edilmediğini varsayarak doktrini esas almalıdır. Nitekim Hanefiler, haber-i vâhidin kabul ve reddi için gereken şartları ele aldığı bölümde selef âlimlerinin bir haberi sadece kendi görüşlerine aykırı olmasından dolayı reddetmediklerini, aksine bu haberlerin kabul edilmesine mani olan birtakım gerekçelerin olduğunu ifade etmektedirler. Hanefiler tarafından ileri sürülen bu gerekçeler dikkatle incelendiğinde bir hadis ile amel edebilmek için sıhhat şartlarının tek başına yeterli olmadığı, bunun yanı sıra ilave birtakım şartların arandığı görülür.³¹

2. 3. Bir Âyet veya Hadisin Mensûh Olduğu Söylemi

Kerhî'nin sözlerinde eleştiri oklarına hedef olan kısım, “*ashâbımızın görüşleri*” ifadesidir. Bu ifadenin zahiri, mezhep ashâbına ait görüşlerin naslara öncelendiği sonucunu doğuruyor gibi gözükse de gerçekte böyle bir durum yoktur. Çünkü bir âyet veya hadisin mensûh olduğu söyleniyorsa, bu hüküm mutlaka bir delile dayanması gerekir. Zira delile dayanmadan böyle bir iddiada bulunmak mümkün değildir. Dolayısıyla bir âyet veya hadisin mensûh olduğu ya da tahsise uğradığı söylemi, öncelikle bu delilin başka bir delil ile karşı karşıya geldiği anlamını taşır. Bu durumda Kerhî'nin sözündeki âyet ve hadise aykırı olan şeyler, mezhep ashâbının benimsediği görüşün dayanağı olan başka delillerdir. Yani, mezhep görüşü ile naslar arasında meydana gelen bu uyumsuzluk, aslında aynı konu hakkındaki farklı deliller arasında cereyan etmektedir. İslam hukukunda hükme ulaşırlarken kullanılan delillerin

³⁰ Hâdimî, *Mecâmi'u'l-hakâik*, 44.

³¹ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 3/113-122; Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 196-200; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/333-338, 359-360, 364-365; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/12-13. Ayrıca bk. Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet*, 88-89, 104-105, 205.

birden fazla olması ve çatışması durumunda çeşitli ihtimallerin (nesih, tahsis, tevil ve tercih gibi) varlığı gündeme getirilerek meydana gelen teâruzun giderilmeye çalışıldığını daha önce ifade etmiştik. Aynı konuyu düzenleyen ve birbiriyle çatışan delillerin nüzul/vürud tarihleri biliniyorsa, sonra gelen delilin öncekini neshettiği kabul edilerek teâruz giderilmeye çalışılır.³² Ancak nesihi, aynı kuvvetteki deliller/naslar arasında mümkün olacağı için bunu gerektiren delilin en az kendisi gibi bir kuvvete sahip olması icap eder.³³ Aksi takdirde zayıf olan delile dayanarak diğerinin mensûh olduğunu söylemek, zayıf olanı güçlü olana tercih etmek anlamına gelir ki, gerek itikât gerekse usul açısından böyle bir durum kabul edilemez. Anlatılan bu husus, hemen hemen bütün müçtehitlerde ve mezheplerde görülen bir tavidir. Zira teâruz eden delillerin nüzul tarihlerinin bilinmesi ve aralarında öncelik-sonralık ilişkisinin bulunması, neshin varlığını zorunlu kılmaktadır. Bu ise, müçtehitlerin çoğunluğu tarafından kabul edilen bir husustur. Meseleye bu şekilde yaklaşıldığında usul açısından herhangi bir problem kalmamaktadır.

Kerhî bu ifadeleriyle aslında muhaliflerine şöyle demek istemektedir: Mezhep ashâbımızın görüşleri ile nasların çatışması halinde nesihi, tahsis, tevil ve tercihi gerektiren bir durum/delil varsa, ashâbımız mutlaka bunları görüp değerlendirmeye almış ve bu konudaki son sözü söylemiştir. Onların bu delillerden haberdar olmadığı ya da bu bilgilerin kendilerine ulaşmadığı asla düşünülmez. Bu sebeple ashâbımızın görüşlerine aykırı olan her türlü nas (ayet veya hadis) ya mensûhtur ya da tevil edilmesi gereken bir delildir. Bu söz, Kerhî'nin mensubu olduğu mezhebin benimsediği metodun ya da ulaşılan hükümlerin doğru olduğu noktasındaki inancına dayanmaktadır. Hâdimî'nin *Mecâmi 'u'l-hakâ'ik* adlı eserindeki şu ifadeler tam olarak bu durumu ifade etmektedir:

---

³² Hanefîler önce neshi sonrasında tercih, cem' ve tevakkuf yollarını kullanarak teâruz gidermeye çalışırlar. Ayrıntılı bilgi için bk. Cevat Doğmaç, "Şer'î Naslar Konusunda, Cumhûr ile Hanefîler Arasındaki Tearuz Sorununu Giderme Yolları", *Bitlis İslamiyat Dergisi* 2/1 (Haziran 2020), 77-95.

³³ Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, 217, 234, 281; Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1/196; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/66, 84; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/291; Şükrü Özen, "Teâruz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/208-211.

“Fakihlerimizin görüşlerine aykırı olan her âyet veya haberin, nesh edildiği veya tevil edildiği yahut tahsise uğradığı ya da başka bir delilin bunlara tercih edildiği düşünülür. Bunlara [ilişkin bilginin] onlara ulaşmadığına hamledilmez. [Bize göre] fakihlerin görüşleri naslardan önceliklidir.”³⁴

Kerhî ilgili kuralın devamında Hanefî ashâbının benimsediği görüşün dayanağı olan delil ile çatışma halinde olan diğer delili tevil etmenin daha uygun olduğunu belirtmektedir. Yukarıda ifade edildiği üzere, mezhep görüşü ile naslar arasında meydana gelen bu uyumsuzluk, aynı konuyu düzenleyen farklı iki delil arasında cereyan ettiği için teknik anlamda bir teâruzdan bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla Kerhî'nin dile getirdiği ifadeleri, nasların teâruzu durumunda ortaya çıkan uyumsuzluğun nasıl giderileceğini formüle eden usul kuralları olarak görmek gerekir.³⁵

Diğer taraftan, Kerhî bu ifadeleriyle aslında müçtehit imamların neredeyse her birinin fiilen uygulandığı bir yöntemi dile getirmektedir. Zira müçtehit imamların görüşlerine bakıldığında onların benimsediği görüş ile çatışma halinde olan delili tevil etmeyen ya da makul bir şekilde izah ederek bu uyumsuzluğu gidermeyen yoktur. Örneğin *“Benim kitabımda Allah Resûlü'nün sünnetine aykırı olan bir görüş bulduğunuzda benim görüşümü bırakın, Peygamberin sünnetini alın. Çünkü hadis sahihse, benim görüşüm odur.”* diyen İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) bile bu şekilde davrandığı bilinmektedir.³⁶ Nitekim Şâfiî'nin *er-Risâle'* sine ya da *İhtilâfu'l-Hadîs'* ine bakıldığında onun mensûh olduğu ya da tercihe şayan olmadığı gibi gerekçelere dayanarak bazı sahih hadislerle amel

³⁴ Hâdimî, *Mecâmi'u'l-hakâik*, 44.

³⁵ Benzer yaklaşımlar için bk. Hoyladı, *Hanefî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 434-435.

³⁶ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ bin Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb* (Beirut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/63; Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*, thk. Muvaffak Abdullah Abdulkadir (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2002), 117; Abdülkâdir Bedrân ed-Dımaşkî, *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beirut: Müessesetü'r-risâle, 1401), 140; Ebû'l-Ferec Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Şifati's-şafve*, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Dâru'l-hadîs, 2000), 1/438; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Kahire: Dâru'l-hadîs, 2006), 8/247, 270. Ebû Hanîfe hakkında da benzer ifadeler nakledilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/67, 385.

etmediği görülmektedir.³⁷ Mesela İmam Şâfiî, “Oruçluyken hacamat yaptırın da yapan da iftar etmiştir.” şeklinde rivayet edilen hadisle amel etmez. Çünkü sahâbeden gelen ve pek çok hadis âliminin naklettiği bu hadis Şâfiî’ye göre nesh edilmiştir.³⁸ Dikkat edilecek olursa, İmam Şâfiî sahih olan bu hadisin daha sonra nesh edildiğini, bu yüzden de kendisiyle amel edilmediğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Şâfiî’nin “Bir hadis sahihse, o benim mezhebimdir.” şeklindeki ifadesi, teâruz olmayan durumlar için geçerlidir. Nitekim Şâfiî’nin talebesi Rebî’ b. Süleyman’a (ö. 270/884) söylediği şu ifadeler bu durumu teyit eder niteliktedir:

*“Seni [hata yapmaktan] koruyacak her türlü bilgiyi sana verdim.
Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hiçbir hadisini asla bırakma. Ancak Hz.
Peygamber’den benim söylediğime aykırı bir şey gelirse, ihtilaflı
hadisler konusunda sana söylediğimle amel et.”³⁹*

Bu ifadelerle dikkatlice bakıldığında, aslında İmam Şâfiî ile Kerhî’nin söylediklerinin aynı usul ve yönteme dayandığı görülmektedir. Zira Kerhî teâruz durumunda mezhep görüşünün tercih edilmesi gerektiğine işaret ederken, İmam Şâfiî de böyle bir durumda kendi söylediğine göre hareket edilmesini ve tercihin buna göre yapılmasını istemektedir. Dolayısıyla İmam Şâfiî’nin söylediği ifadeler ile Kerhî’nin sözleri arasında çok bir fark yoktur.⁴⁰ Kerhî tartışmaya konu olan bu ifadeleriyle kendisini eleştiri oklarının hedefine koyarsa da onun yaptığı şey, diğer müçtehitlerin de benimseyerek uyguladığı bir yaklaşımı kural olarak dile getirmesi ya da formüle etmesidir.⁴¹ Yani İmam

³⁷ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Şakir (Mektebetü’l-Halebî, Mısır, 1940), 1/251; Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *İhtilâfu’l-Hadîs* (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1990), 8/608, 640.

³⁸ Şâfiî, *İhtilâfu’l-Hadîs*, 8/640.

³⁹ Takiyyüddîn es-Sübkî, *Ma’nâ kavli’l-İmâm el-Muttalibî: İzâ sahha’l-hadîs fe hüve mezhebî*, thk. Keylânî Muhammed Halife (b.y.: Müessesetü Kurtuba, ts.), 97

⁴⁰ İmam Şâfiî mensuh olduğu gerekçesiyle kendisine ulaşan hadis ile amel etmezken, Kerhî de mezhep ashâbının görüşüne aykırı olan bir rivayetin aynı gerekçelerle terk edilmiş olabileceğini dile getirmektedir. Bir haberin mensûh olduğu söyleniyor veya sahih olmasına rağmen amel edilmiyorsa, mezhep ashâbı buna ilişkin başka bir delili mutlaka görmüş ve onu dikkate almıştır. Çünkü herhangi bir delile dayanmadan böyle bir şeyin varlığını ileri sürmek mümkün değildir. Onların bir kısmına bu haberlerin ulaşmamış olması ihtimal dâhilinde olmakla birlikte tamamının bilgisi dışında kalması da düşünülemez.

⁴¹ Yunus Apaydın’ın da ifade ettiği üzere, bu yaklaşım sadece Kerhî’ye özgü değildir; onun yanı sıra diğer ekollere mensup olan fakihler tarafından da dile getirilmiştir. Bk. Yunus

Mâlik (ö. 179/795), İmam Şâfiî ya da Ahmed b. Hanbel bazı sahih hadisleri delil olarak kullanmaz iken hangi usule dayanıyorsa, Hanefîlerdeki durum da aynıdır. Zira hiçbir müçtehit, delile dayanmaksızın sadece kendi görüşleriyle bir âyet ya da hadise muhalefet etmiş değildir.⁴² Nitekim Süyûtî (ö. 911/1505), diğer mezheplerin yanı sıra Şafiîler'in de amel etmediği sahih hadislerin mevcut olduğunu ifade ederken,⁴³ Zâhid el-Kevserî (ö. 1371/1952) İmam Mâlik'in *el-Muvatta* adlı eserinde sahih olarak naklettiği pek çok hadisle amel etmediğini belirtmektedir.⁴⁴

Müçtehit imamların çoğunluğu, prensip olarak içtihatlarında sahih hadisleri dikkate almakla birlikte onların bazı hadisleri delil olarak kullanmadıkları bilinen bir husustur. Bu durumda mezhep imamlarının yanı sıra pek çok fakihin “*Bir hadis sahihse, benim görüşüm/mezhebim o doğrultudadır.*”⁴⁵ şeklinde dile getirdiği sözleri ve fiilen uyguladıkları bu yöntemi nasıl anlamalıyız? Bu ifade, ilk bakışta hadis kriterleri açısından sahih olarak kabul edilen bütün hadislerin amele konu olacağı ve hüküm açısından belirleyici bir rol oynayacağı izlenimini taşısa da pratikte durum böyle değildir.⁴⁶ Yukarıda ifade edildiği üzere, gerek Ebû Hanîfe ile İmam Şâfiî'nin gerekse diğer müçtehit imamların, sahih olmasına rağmen bazen aynı konu hakkındaki bir rivayeti -kendilerine özgü geçerli birtakım sebeplerden dolayı- bırakıp farklı bir rivayeti esas aldıkları müşahede edilmektedir.

İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) hadis ile mezhep görüşü arasında bir uyumsuzluk yaşandığında nasıl hareket edileceğini anlatırken mezhep imamlarının

Apaydın, “Kerhî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/286.

⁴² Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2004), 2/276-278.

⁴³ Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, 2/276.

⁴⁴ Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Te'nîbü'l-Hatib alâ mâ sâkahu fi tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-ekâzib* (et-Terhib ile birlikte), nşr. Ahmed Hayrî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1990), 207.

⁴⁵ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*, 1/63, 117; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Burhânüddîn İbrâhim b. Hüseyin Pîrîzâde, *Umdetü zevî'l-basâir li-halli mühimmâti'l-Eşbâh ve'n-nezâir* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Râgıp Paşa, 1384), vr. 4b-5a; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/67, 385; İbn Âbidîn, *Şerhu Ukûd resmî'l-müftî*, 94.

⁴⁶ Bu durumu ifade eden benzer bir yaklaşım için bk. Fatih Çimen, *Klasik-Modern Tartışmalar Ekseninde Zayıf Hadis*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022), 162-163.

“Bir hadis sahih olduğunda benim mezhebim odur.” şeklinde dile getirdiği bu ilkenin nasıl işletileceğini açıklar. Öncelikle kendisi, bu ilkenin muhatabının naslar üzerinde düşünebilen, muhkemini ve mensûhunu ayırt edebilen ehil kişiler olduğunu, dolayısıyla sıradan insanların rastgele duyduğu bir hadisin zahirine dayanarak mezhep görüşüne aykırı hareket edemeyeceğini ifade eder.⁴⁷ Ancak İbn Âbidîn, mezhep imamlarının fiilen uygulandığı bu yöntemin, “mezhep görüşüne muvafık olması” durumu ile kayıtlı olduğunu belirterek söz konusu ilkenin sınırlarını şöyle izah etmeye çalışır:

“Ben derim ki: Bu durumu [yani sahih hadisle amel meselesini], ‘mezhepteki bir görüşe muvafık olursa’ şeklinde [bir ifade] ile kayıtlamak gerekir. Çünkü onlar, imamlarımızın ittifak ettiği konularda tamamıyla mezhep dışına çıkan bir içtihada izin vermediler. Zira mezhep imamlarının içtihadı, müftînin içtihadından daha kuvvetlidir. Zahir olan şudur ki, mezhep imamları onun gördüğünden daha tercihe şayan (râcih) bir delil gördüler ki, o delille amel etmediler. Bu sebeple Allâme Kâsım, hocası ve muhakkiklerin sonuncusu olan Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm hakkında ‘Şeyhimizin mezhebe muhalif görüşüyle amel edilmez’ der. O, Kudûrî üzerine yaptığı et-Tashîh adlı eserinde şunları belirtir: Kâdihân olarak bilinen İmam Allâme Hasan b. Mansur b. Mahmud el-Özcendî el-Fetâvâ adlı kitabının Resmü'l-müftî bölümünde şöyle söyler: Günümüzde ashâbımızdan bir müftî fetvâ vereceği zaman [bakılır:] Fetvâyâ konu olan mesele, eğer aralarında ihtilaf olmaksızın ashâbımızdan zahir bir rivayetle aktarılmışsa, müftî bu konuda onlara uyar ve onların görüşleriyle fetvâ verir. Sağlam bir müçtehit bile olsa kendi görüşüyle onlara muhalefet etmez. Çünkü zahir olan şudur ki, hakikat (doğru) ashâbımızla beraberdir, onlara aykırı olamaz. [Sıradan] bir müftînin içtihadı onların içtihadına ulaşmaz. Dolayısıyla bir müftînin ashâba muhalif görüşlerine itibar edilmez, delili de kabul edilmez. Çünkü onlar delilleri biliyorlar, sahih ve sabit olan ile olmayanın arasını da ayırt ediyorlardı.”⁴⁸

⁴⁷ İbn Âbidîn, Şerhu Ukûd resmi'l-müftî, 94.

⁴⁸ İbn Âbidîn, Şerhu Ukûd resmi'l-müftî, 95-96. Ahmet Yaman'ın da belirttiği üzere, İbn Âbidîn'in dile getirdiği bu açıklamalar ilk etapta mezhep yapısını koruma amacına matuf

Müçtehit imamlar prensip olarak sahih hadislerle amel edeceklerini söylemiş olsalar da yukarıdaki ifadeler bu konudaki söylemlerinin mutlak olmadığını, bu sözlerin belirli şartlar dâhilinde geçerli olduğunu, yani hadis kriterleri açısından sahih olan bir hadisin her zaman delil olarak kullanılmadığını göstermektedir. Nitekim Şâfiî âlimlerinden İbn Hacer (ö. 852/1449), nesih veya tahsis sebebiyle aynı konu hakkındaki rivayetler arasında meydana gelen çelişki sebebiyle Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'inde amel edilmeyen hadislerin bulunduğunu, o yüzden buradaki her hadisle amel edilemeyeceğini belirtmektedir.⁴⁹ Buna göre bir hadisin sahih olması, kendisiyle amel edebilmek için tek başına yeterli bir kriter değildir; bunun yanı sıra ilgili rivayetin, teâruz içermemesi, nesih ve tahsis durumlarının bilinmesi gibi ilave birtakım şartları taşıması gerekir.

Görüldüğü üzere, bu tavır sadece Hanefilere özgü bir durum değildir. Dolayısıyla Kerhî'nin, "*Ashâbımızın görüşlerine aykırı olan her âyet ve haber ya mensûhtur ya müevveldir.*" biçimindeki sözleri ile Hâdimî'nin "*Fakihlerin görüşleri naslardan önceliklidir.*" şeklindeki ifadelerini eleştirenler, ilgili âyet ve hadislerin mensûh ya da müevvel olduğunu gösteren başka delillerin bulunduğunu, dolayısıyla nesih, tevil, tahsis ve tercihi gerektiren hükmün mutlaka delillere dayanılarak verildiğini ya da bilmemekte idirler ya da bütün bunları görmezden gelmektedirler.

Sonuç ve Değerlendirme

Hadislerin tedvin ve tasnif edilmesi ile furû-ı fıkıh eserlerinin ilk ortaya çıkışı arasında paralel bir süreç yaşanmıştır. Hanefî fakihleri, hadislerin yazıya geçirilmesinden önce hadis olarak nakledilen rivayetleri kabul ve reddederken kendilerine özgü birtakım şartlar geliştirmişler, daha sonra da bu prensiplere dayanarak bazı hadisler ile amel etmemişlerdir. Fıkıh ve hadis literatürüne ait ilk eserlerin aynı zaman diliminde telif edilmesinin tabii bir sonucu ola-

---

gibi gözükse de, aslında bu ifadeler ehil olmayan ya da yeteri düzeyde birikimi olmayan kişilerin fetvâ vermesini önlemeye ve bu konudaki yöntem yanlışlığını dile getirmeye yöneliktir. Ayrıntılı bilgi için bk. Yaman, *Fetvâ Usûlü*, 65-66.

⁴⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rabi' b. Hâdi Ümeyr el-Medhalî (Medine: 'Îmâdetü'l-bahsi'l-ilmî, 1404/1984), 1/371.

rak hadis mecmualarında -mezheplerin kendi tevârüs ettiği fıkıh birikim ile uyumlu olmayan- amel edilmeyen bazı sahih hadisler ortaya çıkmıştır.

Hanefîler, özellikle tevârüs ettikleri fikhî birikime uymayan nasları ya da rivayetleri değerlendirirken mezhep ashâbının görüşlerini temel bir argüman olarak kullanmışlardır. Onların bu yaklaşımı, kendilerinin hadis bilmedikleri, sahih hadislerle amel etmeyerek sünnete muhalif davrandıkları ve nasları göz ardı ettikleri gibi birtakım ithamların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zikredilen sebeplerden dolayı, sonraki Hanefî âlimleri tevârüs ettikleri fikhî birikimin niçin bazı naslarla ya da rivayetlerle uyumlu olmadığını izah etmek zorunda kalmıştır. Kerhî gibi âlimler, gerek bu ithamlara cevap verebilmek gerekse mezhep ashâbının görüşü ile nasların çatışması halindeki uyumsuzluğu açıklayabilmek için aykırı olan nasların ya da haberlerin neshedilmiş veya tahsise uğramış olabileceği ihtimalini dile getirmişler; bunları gerektiren bilgiye sahip olmadıkları durumlarda da çeşitli tercih ve tevil yöntemlerini geliştirmişlerdir. Dolayısıyla Kerhî'nin de *er-Risâle*'sinde dile getirdiği bu yöntem ve kural, mezhebin ilk furû fıkıh metinleri ile hadislerin tedvin ve tasnif sürecinin aynı zamanda gerçekleşmesinin ortaya çıkardığı uyumsuzlukları giderme, arayış bulma ve izah etme çabalarının ürünüdür.

Hanefîler, mezhep görüşü ile nasların çatışması durumunda mezhep ashâbının görüşlerini temel bir kriter olarak kabul eder; ancak burada "*ashâb/mezheb görüşü*" ile kastedilen şey, daha ziyade Hammâd, Nehâî, Alkame ve Abdullah b. Mesûd kanalıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) aktarılan bilgiler veya bu bilgilerden hareketle mezhebin kurucu isimlerinin elde ettiği hükümlerdir. Mezhep ashâbının görüşü, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelen sahih anlamı temsil ettiği için onların görüşleri, mezhebin yerleşik görüşlerine aykırı olan nasları değerlendirmede temel bir ölçüt olarak kullanılmıştır. Vahyin ilk muhatapları ya da onlara yakın olmaları nedeniyle, mezhep ashâbının naslarda yer alan lafızların hangi anlamlarda kullanıldığına veya hangisinin nesih ya da tahsise uğradığına ilişkin en doğru ve güvenilir bilgiye sahip olması son derece anlaşılır bir durumdur. Bu sebeple, mezhep ashâbının görüşlerinden yana tavır alınması, onların görüşlerinin naslardan öncelikli olduğu ya da naslara tercih edildiği anlamını taşımaz. Hanefîlerin benimsediği bu yaklaşım, mezhebin metodu ile önceki müçtehitlerin kullandıkları delillerin ve buna bağlı olarak ulaşılan hükümlerin doğru olduğu inancına dayanmak-

tadır. Çünkü nesih, tahsis, tevil ve tercihi gerektiren bir durum varsa, mezhep ashâbının mutlaka bu tür nasları gördüğü ve değerlendirmeye aldığı varsayılmıştır. Onlar bir nassı delil olarak kullanmamış ya da onunla amel etmemişse, bunun geçerli bir nedeni (nesih, tahsis vb.) vardır. Zikredilen gerekçeler sebebiyle sonraki nesiller, mezhep ashâbının görüşleriyle uyumlu olmayan nasların makul birtakım gerekçelerle tercih edilmediğini varsayarak doktrini esas almalıdır. Görüldüğü üzere bu görüşün esas amacı, mezhep ashâbının görüşüyle uyumlu olmayan nasları tevil etmek, bunu yaparken de mezhep içi tutarlılığı ve istikrarı sağlamaktır.

Hanefiler ciddi bir şekilde eleştirilmiş olsa da onların benimsediği bu usul, diğer mezheplerde de görülen bir tavırdır. İmam Mâlik, İmam Şâfiî ya da Ahmed b. Hanbel gibi müçtehit imamlar, hadis kitaplarında sahih olarak belirtilen bazı hadislerle amel etmezken hangi usul ve gerekçelere dayanıyorsa, Hanefilerdeki durum da aynıdır. Dolayısıyla Kerhî, Ebû Hanîfe ve ashâbının yanı sıra müçtehit imamların neredeyse her birinin içtihat faaliyetlerinde benimsediği ve fiilen uyguladığı bir yöntemi dile getirmektedir. Buradan hareketle söz konusu yöntemin Hanefilere özgü bir durum olmadığını ifade etmek gerekir.

Kaynakça

- Apaydın, Yunus. "Hanefi Hukukçuların Hadis Karşısındaki Tavırlarının Bir Göstergesi Olarak Manevi Inkıta' Anlayışı". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1992): 159-194.
- Apaydın, Yunus. "İctihad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/432-445. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Apaydın, Yunus. "Kerhî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/285-287. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Apaydın, Yunus. *İslâm Hukuk Usulü*. Ankara: Bilay Yayınları, 2017.
- Askalânî, İbn Hacer. *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*. thk. Rabi' b. Hâdî Ümeyr el-Medhalî. 2Cilt. Medine: 'İmâdetü'l-bahsi'l-ilmî, 1404/1984.
- Aynî, Bedruddîn Mahmud b. Ahmed. *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1420.

- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmud. *en-Nüketü'z-zarîfe fî tercihi mezhebi Ebî Hanîfe*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 1384.
- Bardakoğlu, Ali. "Hanefî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/1-21. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Bedir, Mürteza. *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet: Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- Buhârî, Abdülaziz. *Keşfü'l-esrâr 'an usûli Fahrîslâm el-Pezdevî*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. thk. Uceyl Câsim en-Neşemî. 4 Cilt. Kuveyt: Vizâratu'l-evkâf el-Kuveytiyye, 1994.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *et-Telhîs fî usûli'l-fıkıh*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâri'l-İslamiyye, 1428.
- Çimen, Fatih. *Klasik-Modern Tartışmalar Ekseninde Zayıf Hadis*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022.
- Debûsî, Ebû Zeyd. *Takvîmu'l-edille fi'l-usûl*. thk. Halil Muhyiddin el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Dimaşkı, Abdülkâdir Bedrân. *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2. Basım, 1401.
- Dihlevî, Şâh Veliyyullâh. *Hüccetullâhi'l-bâliğa*. thk. Seyyid Sâbık. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 2005.
- Doğmaç, Cevat. "Şer'î Naslar Konusunda, Cumhûr ile Hanefîler Arasındaki Teâruz Sorununu Giderme Yolları". *Bitlis İslamiyat Dergisi* 2/1 (Haziran 2020): 77-95.
- Hâdimî, Ebû Sa'îd. *Mecâmi'u'l-hakâik*. İstanbul: Şirket-i Sahâfiyye-i Osmâniyye, 1308.
- Haskefî, Alâüddîn. *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebâr ve câmi'i'l-bihâr*. thk. Abdülmun'im Halil İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Hoyladı, Adnan. *Hanefî Mezhebinin Teşekkül Süreci*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2022.

- İbn Abdülberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdullah en-Nemerî. *Câmi'ü beyâni'l-ilm.* thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyrî. 2 Cilt. Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 1994.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr.* 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1412.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm.* thk. Ahmed Muhammed Şakir. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Afâki'l-Cedîde, ts.
- İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb. *İ'lâmu'l-Muvakkîn an Rabbi'l-Âlemîn.* thk. Muhammed Abdusselam İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1991.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm. *el-Bahrü'r-râik şerhi Kenzi'd-dekâik.* 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân. *Şifatü's-şafve.* thk. Ahmed b. Ali. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-hadîs, 2000.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn. *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî.* thk. Muvaffak Abdullah Abdulkadir. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2002.
- Kal'acî, Muhammed Revvâs. *Mevsû'atü fihhi Hammâd b. Ebî Süleyman.* Mekke: Câmi'atü Melik Abdilazîz, 1994.
- Kal'acî, Muhammed Revvâs. *Mevsû'atü fihhi İbrahim en-Naha'î.* Mekke: Câmi'atü Melik Abdilazîz, 1979.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekir. *Bedâiu's-sanâi' fî tertibi's-şerâi'.* 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- Kefevî, Mahmûd b Süleyman. *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr.* thk. Saffet Köse vd. 4Cilt. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2017.
- Kerhî, Ebü'l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyin. *Risâle fi'l-usûl* (Debûsînin *Te'sîsü'n-nazar'*ının içinde). thk. Mustafa M. Kabbânî. Beyrut: Dâru İbn Zeydün, ts.

- Kevserî, Muhammed Zâhid. *Te'nîbü'l-Hatîb alâ mâ sâkahu fî tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-ekâzib* (et-Terhîb ile birlikte). nşr. Ahmed Hayrî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1990.
- Konevî, Kâsım b. Abdullah. *Enîsü'l-fukahâ fî ta'rîfâti'l-elfâzi'l-mütedâvile beyne'l-fukahâ*. thk. Yahya Hasan Murad. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004.
- Mergînânî, Burhâneddin Ali b. Ebî Bekir. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Midilli, Muharrem. "Hanefî Ceza Hukuk İlminde Sistematik Mezhep Görüşüne Aykırı Rivayetlerin Te'vil Yolu Olarak Siyaset", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 5/2 (2018): 343-366.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ bin Şeref. *el-Mecmû' Şerhu'l-mühezzeb*. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Özen, Şükrü. "Teâruz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/208-211. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Pîrîzâde. Burhâanüddîn İbrâhim b. Hüseyin. *Umdetü zevî'l-basâir li-halli mü-himmâti'l-Eşbâh ve'n-nezâir*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Râgıp Paşa, 1384.
- Sarıtaş, Murat. "Fakihlerimizin Görüşleri Naslardan Önceliklidir": Ebû Saîd el-Hâdımî'nin Nas-Mezhep İlişkisi Problemine Dair Görüşleri", *Sahn-ı Semân'dan Darülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Alimler, Müesseseler ve Fikri Eserler) – XVIII. Yüzyıl*. ed. Ahmet Hamdi Furat vd. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018.
- Semerkindî, Alâeddin. *Tuhfetü'l-fukahâ*. 3Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984.
- Semerkindî, Ebü'l-Leys. *Kitâbü'n-Nevâzil*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 935.
- Serahsî, Şemsü'l-eimme. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1993.
- Serahsî, Şemsü'l-eimme. *Usûlü's-Serahsî*. 2Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mârife, 1372.

- Sübkî, Takiyyüddîn. *Ma`nâ kaoli'l-Îmâm el-Muttalibî: İzâ sahha'l-hadîs fe hüve mezhebi*. thk. Keylânî Muhammed Halife. b.y.: Müessesetü Kurtuba, ts.
- Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir. *el-Hâvî li'l-fetâvî*. 2Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2004.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Şakir. Mektebetü'l-Halebî, Mısır, 1940.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *İhtilâfu'l-Hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1990.
- Şeyhîzâde, Damad Efendi. *Mecmaü'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*. thk. Halil İmran el-Mansur. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Türkî, Abdülmecîd. *Münâzarât fî Usûli's-Şerâti'l-İslâmiyye beyne İbn Hazm ve'l-Bâcî*. thk. Abdussabûr Şâhîn. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1986.
- Uzunpostalıcı, Mustafa. "Ebû Hanîfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/131-138. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yaman, Ahmet. *Fetvâ Usûlü ve Âdâbi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.
- Yusuf, Abdurrahman- Mellâvî İsmail. *Fıkhu Alkame b. Kays en-Nehâi fî'l-ibâdât ve eseruhû fî'l-fikhi'l-Hanefî*. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1990.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 18 Cilt. Kahire: Dârü'l-hadîs, 2006.
- Zeylâi, Osmân b. Alî. *Tebyînül-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dekâik*. 6Cilt. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1313.